

ISAIAH BERLIN (1909-1997). ČO ZNAMENÁ SLOBODA

5. novembra zomrel v Oxforde vo veku 88 rokov **Sir Isaiah Berlin**, filozof, politický mysliteľ a historik európskych ideí. Narodil sa v roku 1909 v Rige a do Británie emigroval spolu s rodičmi ako desaťročný. Oxford bol miestom jeho štúdií, ako aj neskoršieho akademického pôsobenia a vplyvu. Požíval neobyčajné uznanie britskej spoločnosti, čo sa odrazilo v množstve prestížnych funkcií, ktoré zastával. V rokoch 1974-1978 bol prezidentom British Academy. Podobne ako Montesquieu a Voltaire, ktorých životné cesty priviedli do Británie, aj Berlin bol neúnavným zástancom a obhajcom slobody, t.j. toho, čo pre nezlomný Albion znamená priam večne živú a žitú tradíciu a hodnotu. Treba dodať, že slobody individua, lebo intelektuálov-vizionárov slobody a všakovakých foriem dobra bolo v našom storočí veľa a dobre vieme, ako to dopadlo. Berlin - intelektuál-empirik, ktorý varoval pred nástrahami totalitarizmov, nikdy nebol, a pravdu povediac ani nikdy nechcel byť, kultovou postavou medializovanej filozofickej scény ako napríklad Jean Paul Sartre, a preto sa neocitol v zbierke Johnsonových *Intelektuálov*. Bol z iného dreva. Žil naplno v akademickom rámci a osobitne jeho hosťovské prednášky boli intelektuálnymi udalosťami. Ktosi poznamenal, že na konci jeho prednášok zvyklo byť viac poslucháčov než na začiatku. Svoje poznatky dokázal prezentovať vtipne a nevyhýbal sa ani anekdotám. Jeho biografia z pera Michaela Ignatieffa, ktorú ešte stihol autorizovať, vyjde posthumne na budúci rok.

Pre Isaiaha Berlina neexistovala sloboda, bez individuálnej slobody, osobná voľba podmienená nevyhnutnosťou kolektívnej spásy a kolektívneho uznania, keď bol jednotlivec donucovaný v mene akýchkoľvek ideálov konať to, čo nechcel a čo bolo neľudské. Svet človeka podľa neho umožňoval slobodu vtedy, ak bol pluralistický, naplnený mnohorakými hodnotami a cieľmi, ak mal otvorený koniec, ak ho nedirigovali samozvaní proroci a diktátori uplatňujúci teror v mene lepších zajtrajškov a "poznaných" konečných cieľov. Vyhlasovanie konečných cieľov a devalvácia prítomnosti v prospech "svetlej budúcnosti" robili z ľudí rukojemníkov a v konečnom dôsledku otrokov nekontrolovateľných moci.

S jeho menom sa spája rozlíšenie medzi negatívnou a pozitívnou slobodou. Negatívna je spojená s možnosťou voľby - je to tá pravá sloboda, znamená neprítomnosť donucovania. Pozitívna sloboda ako určenosť pre cieľ, nech by sa zdal sebahumánnejší, nesie so sebou hrozbu neslobody, hoci spočiatku nerozpoznateľnú. Isaiah Berlin bol po celý svoj život obhajcom negatívnej slobody - slobody bez neprípustného zasahovania.

Intelektuálnym domovom Isaiaha Berlina bol svet dejín európskych ideí. Urobil veľa pre to, aby v Británii etabloval netradičnú akademickú disciplínu dejín ideí. Pre prezentáciu svojich myšlienok a názorov volil prevažne formu esejí, spomedzi ktorých sú najznámejšie *Štyri eseje o slobode*. Sám o sebe tvrdieval, že všetky jeho práce sú príležitostné diela, pravda okrem monografie o Karolovi Marxovi (1939), ktorú napísal na žiadosť historika H. A. L. Fishera, hoci dovtedy z Marxa neprečítal ani riadok, ako priznal neskôr. Jeho slávne *Dva pojmy slobody* boli pôvodne inaugúralnou prednáškou,

ktorú predniesol pri príležitosti nástupu na miesto profesora sociálnej a politickej teórie na Oxfordskej univerzite v roku 1958. Venoval pozornosť známym i menej známym, ale povšimnutiahodným postavám európskeho myslenia, postavám, ktoré mali otvorený alebo skrytý vplyv (napríklad Macchiavelli, Herder, Vico, Mill, Herzen, Belinskij, Turgenev, Tolstoj, de Maistre, Moses Hess atď.). Jeho hutné a mimoriadne dlhé vety boli nabité vedením, prezrádzali erudíciu a písal ich v rytme, ktorý svedčil o veľkom rozprávačskom talente. Bol majstrovským portrétistom. Pri čítaní Berlina má človek neustále dojem, že ho oslovuje autor, ktorý to, čo píše, nielen pozná, ale ktorý tým aj žije. Jeho myslenie vyvieralo z pocitu intelektuálnej a politickej zodpovednosti. Neoddeľoval filozofické skúmanie od sféry politického. Uvedomoval si, že "v moderných dejinách nebolo vari iné obdobie, v ktorom by takému veľkému množstvu ľudí na Východe i Západe tak hlboko zmenili a v niektorých prípadoch násilne zatemnili myslenie i reálne žitie fanaticky vyznávané sociálne a politické doktríny". Mal výhrady proti "scholastickej pedantérii" lingvistickej analýzy, ktorá to, čo nedokáže spracovať svojou metódou, odsúva bokom, pričom spravidla ide o politicky použiteľné a zneužiteľné myšlienky a koncepty. Pritom však stál pri zrode logického pozitivizmu v Británii a jeho myslenie nepochybne trvalo profitovalo z metodicky prísnych filozofických debát v krúžku organizovanom A. L. Austinom. Idey sú podľa Berlina silou. Politika je aj slovnou komunikáciou, preto nemôže prebiehať len na základe fyziky sociálnych síl, ale musí byť nevyhnutne aj konfrontáciou ideí a názorov, prostredníctvom ktorých sa tieto sily mobilizujú a pôsobia. Bez stanovenia kritérií kvality politických ideí a názorov tu existuje riziko, že v spoločnosti prevládnu primitívne a vulgárne politické predstavy a prax. Politické myslenie je teda nezanedbateľnou oblasťou kritickej činnosti filozofa, pretože mu prislúcha úloha "odzbrojovať" chybné myšlienky. Ako napísal Bernard Crick, Isaiah Berlin bol exemplifikáciou maximy Ernesta Gellnera: "Spoločenskú toleranciu vždy, intelektuálnu toleranciu nikdy!"

Zásluhou Isaiaha Berlina zostáva to, že sa mu podarilo ozrejmiť rozdiel medzi tým, čo je, a čo nie je sloboda. Presun suverenity z panovníka na národ alebo iný kolektívny subjekt, t.j. získaná suverenita sa automaticky ešte nerovná slobode. Neplatí Rousseauovo diktum, že ak "sa podriadiť všetkým, nepodriadiť sa nikomu", a participácia na výkone politických práv ešte neznamená slobodu. Ani uznanie "osobnosti" určitého národného celku, získanie národnej nezávislosti ešte nie je slobodou, lebo môže súvisieť so stavom, v ktorom mnohí akceptujú autoritárstvo ako cenu za zabezpečenie pocitu národného vlastníctva štátu. Keď hovoril o negatívnej a pozitívnej slobode, nemal na mysli problémový komplex vyrastajúci zo spoločného pojmu slobody, hoci oba typy slobody majú spoločný obranný postoj človeka voči nepriateľskému, ujarmujúcemu faktoru, zameraný na oslobodenie. Oslobodenie a sloboda však nie je to isté. Negatívna a pozitívna sloboda sa v konečnom dôsledku vylučujú. Súvisí to s koncepciou ľudskosti a sveta ľudských cieľov. Vychádzajú z obyčajnej dejinnej podloženej skúsenosti, neexistuje harmónia cieľov a foriem dobra. Nemožno ani s absolútnou istotou a platnosťou stanoviť, kam sa má človek uberať a o čo sa má prednostne usilovať. Koncepcie, ktoré sa o to snažili, stroskotali a draho sme za to zaplatili. Slobodu teda možno definovať len negatívne ako obranu možnosti voľby a základnú ochranu individuí pred neoprávneným zasahovaním a donucovaním

prekračujúcim základné pravidlá. Berlin nachádzal intelektuálnu oporu u Benjamina Constanta, Johna Stuarta Milla a Alexisa de Tocquevilla. Rád citoval Kantovo diktum, že z krivého dreva, z ktorého je vyrobené ľudstvo, ťažko vykresať niečo rovné. Nebezpečnými sa stávajú tí, čo si myslia, že vedia, ako to urobiť. V tomto zmysle bol Berlin presvedčeným skeptikom. Nebol však skeptikom absolútnym. Nepochyboval totiž o tom, že ak už prijmeme termín "konečné ciele", potom jediným takýmto cieľom môže byť iba negatívne definovaná sloboda ako obmedzené zasahovanie a redukované donucovanie, ako zachovanie možnosti voliť medzi mnohými cieľmi. Negatívne definovaná sloboda ponecháva *conditio humana* otvorenú, pozitívne definovaná ju zužuje na jeden cieľ a vystavuje ju pravdepodobnej tyranii tých, ktorí o tento cieľ usilujú - nech už ide o väčšinu či o menšinu. Rozhodujúca nie je otázka, kto má moc, ale otázka, ako sa právne obmedzuje jej uplatňovanie.

Berlinova práca *Dva pojmy slobody* je prístupná aj v slovenskom preklade Zdenky Kalnickej v zborníku *O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes*, ktorý vydalo vydavateľstvo Archa v roku 1993. Netreba azda ani dodávať, že premýšľanie nad touto prácou je osožné v dvojakom zmysle: intelektuálnom i praktickom.

Tibor Pichler

PhDr. Tibor Pichler, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR